

Neįgaliųjų naratyvinio tapatumo diskursas Lietuvos spaudoje: stereotipizacijos aspektas

UGNĖ ŽALKAUSKAITĖ

Kauno technologijos universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Sociologijos katedra, K. Donelaičio g. 20, LT-44239 Kaunas

El. paštas: ugne.zalkauskaite@gmail.com

Straipsnyje pristatoma trumpa negalės fenomeno ir neįgaliųjų tyrimų žiniasklaidoje apžvalga. Remiantis atlikta mokslinės literatūros analize, pateikiama neįgaliųjų tapatumo teorinė konceptualizacija. Svarstoma, kokį vaidmenį naratyvas vaidina neįgaliųjų tapatumo kūrimo bei savikūros procesuose. Naratyvinis neįgaliųjų tapatumas straipsnyje suvokiamas kaip pasakojimų „išsiužetintas“ fenomenas, lemiantis tiek individualios, tiek kolektyvinės sąmonės tapsmą. Empiriniam tyrimui pasirinktas didžiausio tiražo dienraštis Lietuvoje *Lietuvos rytas* bei specializuotas, neįgaliesiems skirtas savaitraštis *Bičiulystė*. Atlikta lyginamoji analizė atskleidžia šių skirtingoms tikslinėms auditorijoms orientuotų leidinių neįgaliųjų ir negalės fenomeno stereotipizacijos skirtumus, atspindi neįgaliųjų naratyvinio tapatumo konstruktus Lietuvos spaudoje bei tapatumo savikūros problemškumą.

Raktažodžiai: negalės fenomenas, neįgalieji, stereotipizacija, tapatumas, naratyvinis tapatumas

ĮVADAS

Spauda ir elektroninė žiniasklaida turi didžiausią įtaką tam, kaip „tolimi įvykiai“ paveikia artimus ir intymius individo gyvenimo aspektus (Giddens 2000: 13). Žiniasklaidoje kuriamas negalės vaizdinys svarbus požiūrio į neįgaliuosius konstravimui, asmenų su negale tapatumo formavimui(si), socialinių santykių raidai bei plėtotei. Spaudoje atsispindintis naratyvinio tapatumo diskursas įtvirtina neįgaliųjų stereotipus kaip realiai egzistuojančius modelius: neįgalieji tarsi „pasimeta“ tarp tų įvaizdžių, kuriuos jiems priskiria žiniasklaida.

Lietuvoje mokslinės reikšmės tyrimų, atskleidžiančių negalės vaizdinius ir neįgaliųjų įvaizdį Lietuvos žiniasklaidoje, yra vos keletas: J. Ruškaus ir M. Daugėlos (2004) atliktas tyrimas „Socialinio fizinės negalios vaizdinio Lietuvos žiniasklaidoje (laikraščiuose) struktūra ir kryptingumas“, jungtinis Švedijos, Norvegijos ir Lietuvos tyrimas „Neįgaliųjų įvaizdis Lietuvoje – požiūris iš Skandinavijos“ (Ljuslinder, Mataitytė-Diržienė, Morlandstø 2009) bei daktaro disertacija „Sutrikusios psichikos asmenų vaizdavimas Lietuvos žiniasklaidoje“ (Mataitytė-Diržienė 2011). Neįgaliųjų tapatumo studijos sulaukia ypatingo užsienio šalių mokslininkų dėmesio (Islam 2008; Najarian 2008, Beauchamp-Pryor 2011 ir kt.), o Lietuvos tyrėjų darbuose pateikiamos tik užuominos apie neįgaliųjų tapatumo sąsajas su straipsniuose ar empiriniuose tyrimuose plėtojama tematika (Viluckienė 2010; Šėporaitytė, Tereškinas 2007 ir kt.). Straipsnyje keliami šie probleminiai klausimai: kokį vaidmenį žiniasklaida kaip socialinis institutas atlieka neįgaliųjų tapatumo (re)konstravimo procese; kokie neįgaliųjų stereotipiniai vaizdiniai atsiskleidžia Lietuvos spaudoje; kokį neįgaliųjų tapatumą konstruoja spaudoje atsispindintys neįgaliųjų stereotipai?

Tyrimo tikslas – atskleisti neįgaliųjų tapatumo konstruktus Lietuvos spaudoje, objektas – neįgaliųjų tapatumo konstruktai Lietuvos spaudoje; tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, kokybinė turinio palyginamoji analizė.

NEJGALIŲJŲ NARATYVINIS TAPATUMAS: SAMPRATA, PROBLEMATIKA, PERSPEKTYVOS

Tapatumas mokslinėje literatūroje apibrėžiamas kaip požymių ir vaidmenų visuma, leidžianti susitapatinti su tam tikra socialine grupe (Hirschberg 2003: 171). Tapatumą galima apibrėžti kaip konkrečios kategorijos priimtinumą individui ir *kito* atmetimą (Ranonytė 2004: 1). Galima teigti, kad tapatumas yra individo integracijos atspindys ir veiksnys, lemiantis individo bei visuomenės socialinę sąveiką.

Bendrajai prasme egzistuoja du ambivalentiški požiūriai į tapatumą: tapatumas kaip vientisas darinys (Giddens 2000) ir tapatumas kaip dinamiškas reiškinys, kintantis socialinės aplinkos kontekste (Goffman 1959; Berger, Luckmann 1999). A. Giddenso (2000) teigimu, asmens vientisumas susiformuoja integruojant gyvenimo patirtis į *Aš* raidos naratyvą (Antinienė 2002: 101). Pagal E. Goffmano (1959) dramaturginę teoriją, besiremiančią teatine metafora, kiekviename gyvenimo etape susidūręs su naujais vaidmenimis žmogus stengiasi juos išsąmoninti, prisitaikyti prie jų. Vaidmens atlikimas lemia efektyvią veiklą naujoje gyvenimo situacijoje, taip pat subordinauja vienam ar kitam socialiniam sluoksniui. Naujų vaidmenų „išmokymas“ padeda geriau adaptuotis visuomenėje, aktyviau įsitraukti į bendruomenės veiklą bei kontroliuoti tam tikrus faktus, galinčius paveikti tolesnius ateities įvykius (Stange 2004: 50–52).

Klasikinės tapatumo teorijos atstovai G. H. Meadas (1934), P. L. Bergeris, Th. Luckmannas (1999) individo tapatumą suvokia kaip sąveikos / komunikacijos išdavą. Tik socialinės sąveikos metu individas gali surasti atsakymus į klausimus: kas aš esu, kas mane išskiria iš kitų ir kokie yra panašumai, kokie yra visuomenės lūkesčiai mano atžvilgiu, kokią poziciją aš užimu visuomenėje ir pan. Visuomenės požiūriui ir socialinei elgsenai neįgaliųjų atžvilgiu lemiamą reikšmę turi žiniasklaidoje kuriami ir visuomenei perduodami negalės vaizdiniai. Informacijos šrantai gali individą sutapatinti arba išskirti iš visuomenės, iš to, kas visuomenėje apibrėžiama kaip „norma“ (Kaeckenmeister 2008: 17; Ibroscheva, Ramprasas 2008). A. Valantiejaus teigimu, tapatumo reikšmių įgijimas ar praradimas priklauso nuo tokių specifinių veiksnių kaip galios pasiskirstymas konkrečioje socialinėje aplinkoje ir konkrečių socialinių grupių gebėjimo pasitelkti reikiamus išteklius (1999: 7). Galima sakyti, kad tapatumui trūksta natūralaus pagrindo bei natūralaus evoliucionavimo. Išoriniai veiksniai užima svarbią vietą asmens tapatumo ir pačios savimonės formavimosi eigoje. Neįgaliųjų tapatumas tai – kolektyvinio prieraišumo (tapatinimosi su tam tikra homogeneine grupe), istoriškai susiklosčiusio visuomenės požiūrio į negalią ir socialinės sąveikos darinys.

Tyrėjai sutinka, kad žiniasklaida yra galinga jėga, padedanti suvokti (o neretai ir primechanti) egzistencinę tikrovę: „Žiniasklaida yra laikoma pačia geriausia sociokultūrinių visuomenės reprodukcijų priemone. Informaciją ir žinias, kurios nėra mūsų pačių, mes gauname iš žiniasklaidos“ (Ljuslinder, Mataitytė-Diržienė, Morlandstø 2009: 4). Reikšmingą vietą formuojantis individo savimonei (*self-consciousness*) užima komunikacija, suteikianti formą elgesiui, kuriame individas gali tapti objektu sau pačiam (Kaeckenmeister 2008: 17). Remiantis Ch. H. Cooley (1964) sukurta veidrodinės savimonės teorija (*the lookingglass self*) galima teigti, jog asmens savęs suvokimas, taip pat asmeninis tapatumas plėtojasi asmeniui bendraujant su kitais asmenimis (ir komunikacijos priemonių plotmėse). Individui labai svarbus kitų

žmonių vertinimas, nuo jo priklauso individo sąveika su jį supančia aplinka (Yeung, Martin 2003: 844–846), todėl galima sakyti, kad tiek visuomenės narius, tiek žiniasklaidą, kaip socialinį institutą, galima įtraukti į sąvoką *reikšmingi kiti*, kurią savo darbuose vartoja P. L. Bergeris ir Th. Luckmannas (Appelrouth, Edles 2006: 558).

Kalbos (plačiaja prasme: pasakojimai, spauda, filmai etc.) dėka tapatumas tampa egzistenciniu pasakojimu (naratyvu), leidžiančiu „įsiužetinti“ įvykius ar fenomenus, kurie išplečia egzistencinės visumos suvokimą (Kačerauskas 2006: 25). Būtent kalbiškumas ir įvykiškumas gali paskatinti / priversti interpretuoti reiškinius ir taip suformuoja visuomenės „žinojimą“. Pasakojimai (žiniasklaidos naratyvai) yra tarsi „rėmas“, sujungiantis vienintelę ir neginčijamą tikrovę bei „tikrąjį“ empirinį patyrimą. Tokiu būdu formuojama visuomenės nuomonė, arba *žmonių iš gatvės žinojimas* (angl. *the man on the street citizen*) (Schütz 1976: 58). Naratyvo „įsiužetintas“, stereotipais paremtas negalės vaizdinys formuoja visuomenės nuostatas ir lūkesčius neįgaliųjų atžvilgiu, taip pat yra svarbus neįgaliųjų tapatumo konstravimui. Naratyvu kuriama ir palaikoma sąvokų *savas, svetimas, kitoks* ir pan. interpretacija.

Dar viena teorinė prieiga – socialinės amplifikacijos teorija – svarbi tuo, kad nagrinėja žiniasklaidos įtaką rizikos suvokimui ir interpretavimui. Šio straipsnio kontekste rizikos samprata negalę traktuoja kaip „nukrypimą nuo visuomenės normų“. Individų patirtys, kylančios susidūrus su negalia, interpretuojamos kaip realių grėsmių (neįgaliųjų deviantinio elgesio, pavojingumo visuomenei ir pan.) patyrimas ir kaip socialinės sąveikos rezultatas. Amplifikacijos procesas (rizikų ir grėsmių sustiprinimas) vyksta per *amplifikacijos stoteles*, kurių viena yra žiniasklaida. Socialinės rizikos amplifikacijos procesą sudaro dvi stadijos: informacijos apie riziką perdavimas ir atsakomojo visuomenės mechanizmo formavimasis (*Rizikos suvokimas, viešoji komunikacija ir inovatyvus valdymas žinių visuomenėje* 2009: 24). Pasak Ch. Galehrio (2005), dauguma žmonių turi menką arba neturi jokio tiesioginio kontakto su neįgalium žmogumi ir dažnai neįžvelgia asmenų su negalia įvaizdžio skirtumą žiniasklaidoje ir realiaame gyvenime. Galima sakyti, kad per žiniasklaidą perduodama informacija tampa pagrindiniu rizikos amplifikacijos veiksmu. Negalės vaizdinį visuomenėje sustiprina žiniasklaidoje perduodamos informacijos pobūdis, kiekis, dramatinizacijos ir stereotipizuotos konotacijos. Negalės konstruktas tai – žmogaus sukurta rizika, susijusi su mūsų pasaulio pažinimu. Schematizuoti ir stereotipizuoti negalės vaizdiniai, pasitelkus naratyvą, apsunkina neįgaliųjų tapatumo savikūrą, gali lemti žmonių su negalia socialinę izoliaciją bei tolesnes asmenybės raidos ir socialinės įtraukties problemas.

TYRIMO METODIKA

Globalizacijos sąlygomis empirinio patyrimo procese svarbią vietą užima masinės informacijos perdavimo priemonės, todėl tikslinga panagrinėti, kokios yra negalės fenomeno formavimosi prielaidos bei kokią vietą žiniasklaida, kaip naratyvo dėka socialinį vyksmą „įsiužetinant“ institucija, užima negalios, kaip socialinio reiškinių, kūrimo procese. Empiriniam tyrimui pasirinkta dokumentų rūšis – laikraščiai – geriausiai atspindi reikšmingiausius visuomenės įvykius, aktualijas, tyrimui pasirinkto laikmečio socialines permainas ir pan. Pasaulio laikraščių asociacijos duomenimis (2009), 34 % planetos gyventojų, arba 1,9 milijardo žmonių, kasdien skaito laikraščius (Mataitytė-Diržienė 2011: 82). Tai rodo, kad paklausa spaudai yra išlikusi, laikraščiai yra prieinami ir aktualūs plačiam visuomenės segmentui. Galima teigti, kad žiniasklaida perduoda simbolinę aplinką (informaciją, nuostatas, idėjas ir pan.), kurią absorbuoja žiniasklaidos vartotojai. Taip žiniasklaida tampa objektyvios socialinės tikrovės ir asmeninės patirties jungiamąja grandimi.

Empirinis tyrimas atliktas taikant kokybinę turinio (*content*) analizę. Tyrimui pasirinkti trejų metų (1995, 2003 ir 2010 m.) didžiausio tiražo dienraščio *Lietuvos rytas* ir specializuoto, neįgaliesiems skirto savaitraščio *Bičiulystė* straipsniai (tikimybinė sistemingoji imtis). Lyginamąja analize siekta nustatyti į skirtingas tikslines auditorijas orientuotų leidinių naratyvo skirtumus. Analizuojami leidiniai pasirinkti siekiant atskleisti, kokie neįgaliųjų stereotipiniai vaizdiniai atsiskleidžia Lietuvos spaudoje, kokius neįgaliųjų naratyvinio tapatumo konstruktus formuoja Lietuvos spauda bei kokią neįgaliųjų tapatumą konstruoja spaudoje atsispindintys neįgaliųjų stereotipai.

TYRIMO REZULTATAI

Šioje straipsnio dalyje pateikiamos dienraštyje *Lietuvos rytas* ir savaitraštyje *Bičiulystė* žmonių su negalia stereotipizacijos aspektai, apibendrinami esminiai šių leidinių perduodamų stereotipinių vaizdinių skirtumai ir pateikiamos neįgaliųjų tapatumo konstrukty Lietuvos spaudoje įžvalgos.

„Neįgaliojo ir nusikaltėlio“ tapatumas

Psichikos negalė suvokiama kaip grėsmė visuomenei, neįgalusis straipsniuose reprezentuojamas kaip nevaldantis seksualinių instinktų („Mažametę išžagino jos neįgalus giminaitis“, *Lietuvos rytas* 2003 rugsėjo 10 d., Nr. 211: 5). Bėgant metams psichiškai neįgalūs asmenys straipsniuose yra lengviau identifikuojami: skelbiamas vardas, pavardė, amžius, medicininė diagnozė, šalia straipsnio pateikiama fotografija. Naratyvas sustiprina ir palaiko psichikos neįgaliųjų kaip neprognozuojamų, keliančių pavojų visuomenės gerovei įvaizdį. Psichikos neįgalusis spraudžiamas į deviacijos rėmus, kuriamas neįgaliojo nusikaltėlio tapatumas. Pasitelkiant fotografiją sustiprinamas vizualus neįgaliojo portretas: etiketizuotos išvaizdos (nemaža visuomenės dalis ją įvardytų kaip „būdingą“ ar „tipinę“) savybės, žvilgsnis ir pan. Pažymėtina, kad spaudoje pasitelkiama naracija panaikina psichikos neįgaliųjų infantilumo ir nenuovokumo stigmatas: psichiškai neįgalūs asmenys pristatomi kaip besidangstantys savo negale ir suvokiantys, kad būdami nepakaltinami išvengs bausmės: „<...> sieks būti pripažintas nepakaltinamu. G. Užurenkinas vis primindavo, kad serga psichikos liga, keletą kartų gydėsi ligoninėje“ („Skydu tapo psichikos liga“, *Lietuvos rytas* 2010 vasario 5 d., Nr. 29: 5). Institucionalizacija ir medikalizacija suvokiama kaip socialinė kontrolė.

„Neįgaliojo ir naštos“ tapatumas

Fizinė ir psichikos negalia straipsniuose pateikiama kaip neįveikiamas išbandymas, skatinantis suicidinę elgseną: „Protinę negalią turintis žmogus ant kaklo buvo pasikabinęs svarmenį, o rankas susirišęs už nugaros“ („Mįslė dėl skenduolio“, *Lietuvos rytas* 2010 balandžio 15 d., Nr. 84: 6). Naratyvas formuoja neįgaliojo kaip likimo nuskriaustojo, kenčiančiojo, verto gailėsčio tapatumą: „Sėdėdamas vežimėlyje pasijunti esąs tarsi kito pasaulio atstovas, pagauni kiekvieno nuostabos, gailėsčio žvilgsnį“ („Lygių galimybių įstatymo rengėjai į diskriminacijos problemas pažvelgė ir iš invalido vežimėlio“, *Bičiulystė* 2003 kovo 27–balandžio 2 d., Nr. 631: 1). Negalia suvokiama kaip gėdos ženklas, žmonės dėl negalios linkę save nuvertinti, juos kamuoja kompleksai ir bendravimo įgūdžių stoka, tačiau ir visuomenėje vyrauja stereotipinės nuostatos, kad negalia yra „Dievo bausmė“. Straipsniuose galima įžvelgti negalios ir naštos sąsajų: neįgalusis reprezentuojamas kaip našta artimiesiems, o nuo jo smurto protrūkių kenčia artimiausios aplinkos žmonės („Nestabilios psichikos alytiškis dvidešimt metų skriaudė savo šeimą ir kaimynus“, „Budelių sūnų tėvas nubaudė mirtimis“, *Lietuvos rytas* 2010 vasario 22 d.,

Nr. 43: 6). Dienraštyje *Lietuvos rytas* ir savaitraštyje *Bičiulystė* vaiko negalia (tiek fizinė, tiek protinė) traktuojama kaip tėvų skyrybų ir vaiko atsisakymo priežastis. Neįgaliu vaiku besirūpinanti šeima dažnai balansuoja ties skurdo riba: „Sunkus gyvenimas, sunku ir savo atžalėles pamaitinti geresniu kąsneliu, gražesniu drabužėliu“ („Auga ir gėrio kerai“, *Bičiulystė* 1995 sausio 4–9 d., Nr. 210: 1). Motinystė moteriai, turinčiai psichikos negalią, yra tabu. *Lietuvos ryte* neįgali motina tapatinama su asocialia asmenybe („<...> motinai, kuriai yra pripažinta oligofrenija ir debilumas, ir kuri ne kartą yra palikusi vaikus vienus ilgam laikui, negalima jų patikėti“, iš „Ukmergėje yra motinų, su kuriomis gyventi vaikams pavojinga“, *Lietuvos rytas* 1995 sausio 21 d., Nr. 17: 5), psichikos negalia įgauna ironišką atspalvį („Motina laukė, kol jos dukrą atgaivins ateiviai“, *Lietuvos rytas* 2003 liepos 19 d., Nr. 167: 28).

„Neįgaliojo ir aukos“ tapatumas

Neįgalūs asmenys reprezentuojami kaip fizinio, seksualinio ir psichologinio smurto aukos („Anykščiai: pedagogė sumušė sutrikusio intelekto vaiką“, *Lietuvos rytas* 1995 lapkričio 2 d., Nr. 231: 3 ir kt.). Spaudoje atsiskleidžia žalojantis visuomenės narių elgesys; neįgalūs reprezentuojamas kaip patiriantis aplinkinių pyktį ir agresiją. Straipsniuose, kuriuose neįgalūs pateikiamas kaip seksualinės prievartos auka, vyrauja psichikos / intelekto negalia. Visuomenės stereotipinis ir stigmatizuotas požiūris į psichikos / intelekto negalią formuoja neįgaliųjų kaip nepatikimų, neadekvataus elgesio ir mąstymo, nekeliančių pasitikėjimo įvaizdį.

„Neįgaliojo ir ligonio“ tapatumas

Lietuvos ryte ir *Bičiulystėje* atsispindi neįgaliesiems pritaikytų įstaigų steigimo būtinybė, galima išvelgti ir institucionalizacijos idėjos apraiškų. Straipsniuose negalia traktuojama kaip medicininė patologija. Deklaruojama idėja, kad neįgalūs yra priklausomas nuo aplinkinių priežiūros ir pagalbos: „Labai dažnai, be kitų žmonių priežiūros, jie [protiškai neįgalūs – aut.] netgi nesugebėtų patys išgyventi, nenorėdami gydytis, nesisaugodami juos supančių pavojų“ („Ar psichiatrai kalti, kad daugėja psichinių ligonių?“, *Lietuvos rytas* 1995 kovo 30 d., Nr. 74: 4); „<...> labai dažnai šie asmenys [neįgalieji – aut.] nepajėgia savarankiškai įsitvirtinti gyvenime“ („Reikalingi ir labai laukiami specialistai“, *Bičiulystė* 1995 vasario 1–7 d., Nr. 214: 2). Medicininis gydymas įvardijamas kaip priemonė atgauti „normalias“ funkcijas ir atitikti visuomenės lūkesčius. Negalios kaip sutrikimo diagnozė galima traktuoti kaip stereotipą, apibrėžiantį neįgaliuosius kaip priklausančius tam tikrai konkrečiai, iš visuomenės išsiskiriančiai homogeniškai grupei.

„Neįgaliojo ir valstybės išlaikytinio“ tapatumas

Neįgalieji *Lietuvos ryte* ir *Bičiulystėje* atskleidžiami kaip neturintys potencialo visuomenėje, skurstantys, kurių vienintelis pragyvenimo šaltinis yra valstybės skiriamos pašalpos. Spaudoje taip pat pabrėžiama neįgaliųjų išlaikymo „kaina“, konstruojamas neįgaliųjų kaip valstybės biudžeto išmokų gavėjų įvaizdis („Didžiausios išlaidos – 1,64 mlrd. litų numatytos senatvės, invalidumo ir kitoms pensijoms <...>“, iš „Sodrai uždrausta statyti naujus pastatus“, *Bičiulystė* 1995 sausio 11–17 d., Nr. 211: 3). Svarbu pažymėti, kad straipsniuose, kuriuose atsispindi neįgaliojo kaip valstybės išlaikytinio naratyvinio tapatumo konstravimo specifika, ašinė tema nėra asmenų su negalia finansinės padėties visuomenėje atskleidimas – apie finansinę padėtį straipsniuose užsimenama vos keletu sakinių, dažniausia straipsnio pabaigoje. Formuojama nuostata, kad finansinė parama neįgaliesiems yra „savime suprantama“ ir neišvengiama, užtikrinanti neįgaliųjų gerovę ir pagerinanti jų gyvenimo kokybę.

„Neįgaliojo ir nereikalingojo“ tapatumas

Analizei pasirinktų leidinių straipsniuose neįgalieji reprezentuojami kaip izoliuoti nuo visuomenės: „<...> neįgalieji laukiami tik uostamiesčio prekybos centruose. Patekti į valstybines įstaigas be pašalinių pagalbos neįmanoma“ („Neįgaliesiems užvertos durys“, Lietuvos rytas 2010 gruodžio 16 d., Nr. 288: 19); „<...> balsavimo procese didžiausią moralinę skriaudą patiria sunkią judėjimo negalią turintys bei aklieji“ („Teisę balsuoti turime – galime ne visuomet...“, *Bičiulystė* 2003 balandžio 24–30 d., Nr. 635: 2). Neįgaliesiems nepritaikyta fizinė aplinka, galima teigti, yra neįgaliųjų diskvalifikavimo iš socialinio gyvenimo atspindys. Darbas kaip pragyvenimo ir savirealizacijos priemonė užima aukštą vertybinę poziciją (Mitrikas 2005; Žiliukaitė 2007 ir kt.), tačiau neįgalieji darbo rinkoje yra *persona non grata*: „Daugelis darbdavių iš tikrųjų neketina priimti į darbą žmonių, ištikėtų negalios“ („Akliesiems pasaulio šviesą dažniausiai atspindi viltis“, *Lietuvos rytas* 1995 birželio 3 d., Nr. 129: 41), jie suvokiami kaip darbo rinkos, pažangos „stabdžiai“: „Kuo įmonėje daugiau sveikų žmonių, tuo jai lengviau varžytis su kitomis <...>“ („Kodėl įmonės atsiduria aklavietėje?“, *Bičiulystė* 1995 balandžio 12–18, Nr. 224: 1). Nei viename analizuojamų laikotarpių leidinyje nepavyko rasti nė vieno straipsnio, kuriame neįgalūs būtų pristatomi kaip užimantis aukštas pareigas, gaunantis dideles pajamas. Neįgalieji apibūdinami kaip „vieniši su savo nelaimė“, o straipsniuose vyraujanti neįgaliųjų kolektyvinė dimensija skaitytojams formuoja stereotipizuotą neįgaliųjų kaip socialinės atskirties grupės subkultūros įvaizdį.

IŠVADOS

Kiekvienoje visuomenėje galioja atitinkami standartai, tačiau nėra aiškios ribos tarp normos ir nukrypimo (negalios). Nuo visuomenėje vyraujančio negalios suvokimo, jos socialinio konstrukto priklauso neįgaliųjų tapatumo formavimasis, savęs identifikavimas ir suvokimas visuomenėje. Globalizacijos sąlygomis empirinio patyrimo procese svarbią vietą užima masinės informacijos perdavimo priemonės, todėl tikslinga panagrinėti, kokios yra negalios fenomeno formavimosi prielaidos ir kokią vietą žiniasklaida, socialinį vyksmą naratyvu „įsiužetinanti“ institucija, užima negalios kaip socialinio reiškimo kūrime procese. G. H. Meadas (1934), Ch. H. Cooley (1964) ir A. Schützas (1976) pabrėžia komunikacijos svarbą individo tapatumo vystymuisi, todėl tiek visuomenės narius, tiek žiniasklaidą kaip socialinį institutą galima įtraukti į sąvoką *reikšmingi kiti*, kurią savo darbuose vartoja P. L. Bergeris ir Th. Luckmannas.

Viena populiariausių informacijos transliavimo „stotelių“ – spauda, pasitelkusi naratyvą, perduoda negalios fenomeno konstruktus, formuoja neįgaliųjų tapatumą bei palaiko visuomenėje socialinės realybės suvokimą. Terminologija, kaip naratyvo komponentas vartojama neįgaliesiems apibūdinti („likimo nuskriaustieji“, „silpnieji“, „iškrypėlis“, „žudikas“ ir kt.), sustiprina ir palaiko neįgaliųjų stereotipų atsiradimą bei lemia neįgaliųjų tapatumo problemas. Negalios fenomenas spaudoje apibrėžiamas taikant pernelyg abstrakčius ir supaprastintus suvokimo modelius.

Specializuotame, neįgaliesiems skirtame savaitraštyje *Bičiulystė* stipriau išreikšti teigiami neįgaliųjų naratyvinio tapatumo aspektai: pateikiama išsami informacija apie neįgaliųjų pasiekimus, gerąsias savybes, vyrauja neįgaliųjų aktyvūs siekiai visuomenėje kurti ir palaikyti pozityvias tapatumo išraiškas. Platesnei skaitytojų auditorijai orientuotoje spaudoje (atliktos analizės atveju – dienraštyje *Lietuvos rytas*) atsiskleidžia neįgaliųjų naratyvinio tapatumo (bei tapatumo plačiąja prasme) konstravimo problema. Empirinio tyrimo metu nustatytas stereotipizuotas neįgaliųjų reprezentavimas spaudoje atspindi neįgaliųjų tapatumo

savikūros problemą, gali lemti neigiamos konotacijos negalios vaizdinius ir neįgaliųjų socialinės įtraukties problemas. Atlikto tyrimo rezultatai atskleidžia griežtesnės spaudos kontrolės ir socialinio atskaitingumo, tolesnių neįgaliųjų padėties / įvaizdžio empirinių tyrimų būtinybę.

Gauta 2012 01 25

Priimta 2012 03 04

Literatūra

1. Antinienė, D. 2002. „Asmens tautinio tapatumo tapsmas. Sociopsichologinės šio proceso interpretacijos“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2: 100–107.
2. Appelrouth, S.; Edles, D. L. 2006. *Classical and Contemporary Sociological Theory*. London: Sage Publications.
3. Beauchamp-Pryor, K. 2011. “Impairment, Cure and Identity: Where do I Fit in?”, *Disability & Society*, 26(1): 5–17.
4. Berger, P. L.; Luckmann, Th. 1999. *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
5. Cooley, Ch. H. 1964. *Human Nature and the Social Order*. New York: Schocken.
6. Galehr, Ch. 2005. *Darstellungen von Behinderung in der Tagespresse*. Diplomarbeit zur Erlangung des akademischen Grades Magistra der Philosophie an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Leopold-Franzens-Universität. Prieiga per internetą: <<http://bidok.uibk.ac.at/library/galehr-medien-dipl.html>>.
7. Giddens, A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
8. Goffman, E. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: The Overlook Press.
9. Hirschberg, M. 2003. “Ambivalenzen in der Klassifizierung von Behinderung”, *Ethik in der Medizin* 15(3): 171–179.
10. Ibroshcheva, E.; Ramaprasad, J. 2008. “Do Media Matter? A Social Construction Model of Stereotypes of Foreigners”, *Journal of Intercultural Communication* 16. Prieiga per internetą: <<http://www.immi.se/jicc/index.php/jicc/article/view/71/43>>.
11. Islam, Z. 2008. “Negotiating Identities: The Lives of Pakistani and Bangladeshi Young Disabled People”, *Disability & Society* 23(1): 41–52.
12. Yeung, K. T.; Martin, J. L. 2003. “The Looking Glass Self: An Empirical Test and Elaboration”, *Social Forces* 81(3): 843–879.
13. Kačerauskas, T. 2006. „Naratyvinis tapatumas ir popkultūra“, *Filosofija. Sociologija* 3: 25–30.
14. Kaeckenmeister, T. 2008. *Machtkonstruktion eines Schiedrichters im Sport am Beispiel Basketballerklärt Anhand des Symbolischen Interaktionismus*. Germany: Books on Demand GmbH.
15. Ljuslinder, K.; Mataitytė-Diržienė, J.; Morlandstø, L. 2009. *Neįgaliųjų įvaizdis Lietuvoje: požiūris iš Skandinavijos*. Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą: <<http://www.gip-vilnius.lt/ataskaita%20lietuviska.pdf>>.
16. Mataitytė-Diržienė, J. 2011. *Sutrikusios psichikos asmenų vaizdavimas Lietuvos žiniasklaidoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (sociologija). Vilniaus universitetas, Lietuvos socialinių tyrimų centras.
17. Mead, G. H. 1934. *Mind, Self and Society*. Ed. Ch. W. Morris. London: The University of Chicago Press.
18. Mitrikas, A. A. 2005. „Svarbiausios gyvenimo vertybės šių dienų pasaulyje“, *Filosofija. Sociologija* 2: 40–45,
19. Najarian, C. G. 2008. “Deaf Women: Educational Experiences and Self-Identity”, *Disability & Society* 23(2): 117–128.
20. Ranonytė, A. 2004. „Tautinis ir europinis tapatumas: suderinamumas ir raiška“, *Filosofija. Sociologija* 4: 1–9.
21. *Rizikos suvokimas, viešojo komunikacija ir inovatyvus valdymas žinių visuomenėje*. 2009. Vilmorus. Projekto baigiamoji ataskaita. Prieiga per internetą: <http://www.rinova.ktu.lt/RinovaFiles/rinova2009.pdf>.
22. Ruškus, J.; Daugėla, M. 2004. „Socialinės-fizinės negalios vaizdinio Lietuvos žiniasklaidoje (laikraščiuose) struktūra ir kryptingumas“, *Ugdymas. Kūno kultūra, sportas* 2(52): 46–60.
23. Schütz, A. 1976. *Collected Paper II: Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff.
24. Stange, H. 2004. *Grundlageneiner Soziologieder Behinderung*. Prieiga per internetą: <<http://www.fk-reha.uni-dortmund.de/Soziologie/Vorlesungen/2004-SS/130063-Skript.pdf>>.

25. Šėporaitytė, D.; Tereškinas, A. 2007. *Neįgaliųjų įsidarbinimo ir mokslo galimybės Lietuvoje*. Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą: <<http://www.lygybe.lt/ci.admin/Editor/assets/Negalia.pdf>>.
26. Valantiejus, A. 1999. „Šiuolaikiškas tapatumas. Istorijos ir dabarties vertinimo kriterijai“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 3(2): 5–15.
27. Viluckienė, J. 2010. „Negalia kaip biografinis lūžis“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1(26): 116–130.
28. Žiliukaitė, R. 2007. „Vertybinių pokyčiai Lietuvos visuomenėje: nuo tradicinių link sekuliarių – racionalių vertybių“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1(19): 116–130.

UGNĖ ŽALKAUSKAITĖ

A discourse of disabled persons narrative identity in Lithuanian press: an aspect of stereotypization

Summary

A brief review of investigations of the phenomenon of disability and the disabled by mass-media is presented in the article, as well as theoretical conceptualization of the social construct of disability, as with reference to the accomplished analysis of the scientific literature. It is considered what role a narrative acts in the process of identity construction. The narrative identity of the disabled is perceived as an emplotted story phenomenon conditioning the becoming of personal and collective consciousness. One of the most popular information “stations” – press – with the help of the narrative transmits the construct of the disability phenomenon, shapes the disabled identity as well as supports public understanding of social reality. The largest Lithuanian daily newspaper “Lietuvos rytas” as well as “Bičiulystė” – a weekly for the disabled – were chosen for an empirical research. The comparative analysis reveals the differences of the stereotypization of the disabled and disability phenomenon in these publications intended for different target groups, it reflects the narrative identity construct of the disabled persons in Lithuanian press as well as problematality of the identity self-construct.

Key words: phenomenon of disability, disabled persons, stereotypization, identity, narrative identity